

УДК 343.344(477)

К. В. Шахова

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОЧЕРГОВИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ В РАЗІ ВЧИНЕННЯ
ЗГВАЛТУВАННЯ ПСИХІЧНО ХВОРОЮ ОСОБОЮ**

Визначено, які саме слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії проводяться як першочергові підрозділами карного розшуку на виконання доручень слідчого в порядку статті 40 Кримінального процесуального кодексу України під час досудового розслідування згвалтування, вчиненого психічно хворою особою, а також окреслено основні аспекти організації та тактики проведення зазначених дій.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, негласні (розшукові) слідчі дії, згвалтування, особа злочинця, психічно хвора особа, слідчий, оперативний працівник.

Статеві злочини є одними з найнебезпечніших та жорстоких злочинів. Серед них найбільш поширені – згвалтування. На даний час кількість злочинів цієї категорії має тенденцію до відчутного зростання, що вимагає опрацювання рекомендацій щодо ефективного проведення першочергових гласних та негласних (розшукових) слідчих дій.

Питання протидії злочинам різного виду вивчали у своїх наукових працях такі вчені, як О. М. Бандурка, Л. А. Андреєва, Г. М. Бірюков, С. В. Виноградов, Г. А. Густов, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, В. І. Комісаров, Я. Ю. Кондратьєв, І. Ф. Крилов, В. П. Крючков, Д. Я. Мирський, Г. М. Мінковський, Г. М. Мудьогін, В. Д. Пчолкін, В. Є. Тарасенко, М. М. Хлинцов, О. Т. Цветков, Ю. Е. Черкасов, О. Г. Філіппов та інші. Дослідженню безпосередньо протидії вчиненню статевих злочинів, проведення досудового розслідування і тактики розкриття злочинів, у тому числі й згвалтувань, присвячені праці таких учених, як О. А. Гапон,

© Шахова К. В., 2013

О. М. Джужа, І. Р. Євстигнєєв, О. В. Журавльов, В. Н. Ігошин, Ю. О. Клевенець, С. М. Корабельникова, В. І. Лебеденко, А. С. Лукаш, С. Б. Мелешева та багатьох інших.

Метою статті є дослідження окремих аспектів проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у разі вчинення зґвалтування психічно хворою особою.

Відповідно до ст. 152 Кримінального кодексу України зґвалтування – це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [1, с. 57, 58]. Вже сам факт зґвалтування, а тим більше із застосуванням погроз убивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, а також вчинення цього злочину групою злочинців завдає потерпілій (особливо неповнолітній) важкої психічної травми. Зґвалтування нерідко спричиняє за собою настання особливо тяжких наслідків для потерпілої (смерть, тяжкі тілесні ушкодження, зараження венеричною хворобою).

Не зважаючи на те, що згідно із статистичними даними кількість злочинів цього виду зменшується, необхідно враховувати, що латентність серед злочинів даної категорії може досягати приблизно 90 відсотків [2, с. 12]. Спираючись на слідчу та оперативну практику, можна дійти висновку, що зґвалтування є «міським» видом злочинів. Так, у містах і селищах міського типу вчиняється 60,6 % зазначених злочинів, у сільській місцевості – 39,4 %. Більшість (64,6 %) зґвалтувань відбувається у весняно-літні місяці; 79,5 % – у вечірні години або вночі. Найбільша кількість вказаних злочинів вчиняється: у дворах і провулках, в парках, садах, на горіщах, в під'їздах, у підвалах, у лісових смугах, лісах, поблизу доріг – 61,5 %; у квартирах злочинців – 13,9 %; у квартирах потерпілих – 15,8 % [3, с. 25].

Згідно зі статистичними даними третину зґвалтувань і замахів на зґвалтування вчиняють психічно хворі та особи, які перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, що створює реальну загрозу життю і здоров'ю людини, особи, які раніше скоювали подібні злочини, вбивства та наносили тяжкі тілесні ушкодження. Близько 13–15 % зґвалтувань вчиняють особи, які мають нетрадиційну сексуальну орієнтацію. В більшості випадків це пов'язано з тим, що злочинці скривають від оточуючих свою нетрадиційну сексуальну орієнтацію, а вчинення зґвалтування вгамовує їх статеву прихистість [4, с. 105–110].

Однак, як свідчить практика, значну кількість злочинів вчиняють особи, які мають певні психологічні проблеми, в даному випадку злочини скоюють з особливою жорстокістю, тому вчинення таких злочинів супроводжується особливим моральним, психічним цькуванням потерпілої, глумлінням над нею. Автори багатьох наукових праць, присвячених досліджуваній проблематиці, зазначають, що саме агресія, жорстокість і насильницький характер указаних

злочинів дозволяє гвалтівникам компенсувати психічну невпевненість у власних силах, сексуальний досвід спонукає до застосування фізичних зусиль, необхідних для досягнення злочинного результату. За результатами досліджень Т. В. Петині, котра здійснила обстеження 144 осіб, які були направлені на проходження стаціонарної судово-психіатричної експертизи у зв'язку із вчиненням зґвалтування, було достовірно встановлено наявність парафілій (тобто розладу сексуального потягу) у 51 випробуваного (35,4 % вибірки, середній вік $31,5 \pm 8,3$). У даних осіб спостерігалися стійка тенденція до повторності девіантної активності (35,3 %), усвідомлені спонукування до здійснення протиправних сексуальних дій. Домінували садизм (53 %) та педофілія (23,5 %). У 53 пацієнтів діагноз парафії не було встановлено (36,8 % вибірки, середній вік $30,4 \pm 8,0$), незважаючи на їх девіантну поведінку [6, с. 24]. За даними Ю. О. Михна, який провів обстеження 124 чоловіків, котрі вчинили сексуальні злочини, було виявлено сексуальні перверсії, лідирування садизму (57 випадків), ексгібіціонізму (29), педофілії (24) [6]. За даними З. П. Позднякова, Ю. П. Жданова, Е. А. Бурелова, котрі обстежили 493 особи, які вчинили сексуальні делікти, у 56,2 % з них виявляли сексуальні перверсії [7].

Дія зґвалтувань, учинених психічно хворою особою, як правило, не притаманна попередня підготовка, а значна їх кількість має ситуативний характер і зумовлена конкретними обставинами: знаходженням гвалтівника та потерпілого у стані алкогольного сп'яніння; віктимною поведінкою потерпілої, навіть її певними рисами характеру чи зовнішності; конкретними порами року (так звані сезонні загострення). Відсутність попередньої підготовки часто впливає на вибір місця вчинення злочину, а також допоміжних знарядь для пригнічення волі потерпілої особи, якими можуть бути: холодна та вогнепальна зброя, каміння, склянки, металева арматура тощо. Однак під час здійснення статевих злочинів такі гвалтівники зазвичай використовують одні й ті ж способи [8, с. 105–110].

Згідно із Кримінальним процесуальним законодавством України досудове розслідування кримінальних проваджень, у тому числі й щодо зґвалтувань, здійснюється слідчо-оперативною групою, в яку входять працівники підрозділів карного розшуку (ПКР). Тобто оперативні працівники на підставі доручення слідчого здійснюють слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно із проведеним опитуванням практичних працівників ПКР та аналізом наукових матеріалів оперативні працівники з метою розслідування зґвалтування, вчиненого психічно хворою особою, по гарячих слідах повинні брати участь у проведенні таких слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій: огляд місця події; допит потерпілої особи; встановлення можливих свідків чи очевидців скоєння зґвалтування та їх опитування; використання конфіденційного співробітництва.

Згідно з чинним законодавством потрібно в найкоротші терміни встановити всі обставини злочину, особу злочинця, спосіб та час вчинення злочину, мету. Великий розрив у часі між скоєнням зґвалтування та початком розслідування істотно ускладнює можливість виявлення злочинців у процесі проведення першочергових слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, перешкоджає встановленню джерел доказової інформації і кримінальному провадженню; дозволяє злочинцю вжити заходів до приховання слідів злочину, знищити докази тощо.

Під час проведення першочергових слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування головна увага оперативних працівників має бути приділена пошуку інформації про ознаки зовнішності злочинця; слідам і предметам, залишеним на місці злочину, наявним на тілі та одязі злочинця та потерпілої; способу вчинення злочину. Значна частина такої інформації може бути отримана в ході бесіди з постражданою, в результаті огляду місця події, а також перевірки раніш засуджених за аналогічні злочини, роботи щодо взаємодії з психоневрологічними диспансерами, іншими лікувальними закладами та населенням. Ця інформація є вихідною для визначення напрямку подальшого пошуку злочинця і його викриття [9, с. 157].

Планування та застосування слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування залежить від того, вказує потерпіла на конкретну особу злочинця чи ні; сама потерпіла чи її представники заявляють про вчинення зґвалтування; скільки часу минуло з моменту вчинення зґвалтування, а також від кількості та якості отриманої первинної інформації працівниками міліції. При цьому необхідно враховувати можливе обмовляння та інсценування вчинення зґвалтування потерпілою. Це не є повний список обставин, від яких залежить, які саме слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії буде проведено та в якому порядку.

Незважаючи на те, чи вказує потерпіла на конкретну особу злочинця, першочерговим завданням під час отримання інформації про зґвалтування є допит потерпілої особи. Саме з її слів можна зробити висновок про вчинення зґвалтування психічно хворою особою. Тобто потерпіла буде вказувати на поведінку гвалтівника як на таку, що властива психічно здоровій людині. По-перше, це фрази та слова злочинця, вираз очей, рухи, дії злочинця до та після скоєння зґвалтування. У разі, якщо потерпіла під час опитування вказує на конкретну особу, необхідно встановити ступінь їх знайомства, які стосунки в них склалися, чи не були між ними сварки, а також чи матиме потерпіла особа матеріальну або іншу вигоду в разі подальшого притягнення до кримінальної відповідальності та/або визнання психічно хворою дану особу. Також необхідно

враховувати, що у разі, коли потерпіла є неповнолітньою чи мало-літньою, під час опитування повинні бути присутні її представники, передбачені чинним законодавством.

Логічно припустити, що після проведення допиту оперативному працівнику необхідно разом зі слідчим провести негайний огляд місця з'ясування. Так, наприклад, у випадку вчинення з'ясування психічно хворою особою за раптово виниклим бажанням під час огляду місця події можна виявити відбитки пальців, біологічні сліди, особисті речі, знаряддя примусу. Це пов'язано з тим, що психічно хвора людина в більшості випадків не замислюється про протиправність своєї діяльності і досить часто її дії мають спонтанний характер та спрямовані лише на задоволення своєї статевої пристрасті.

У випадку, коли є підозра, що потерпіла обмовляє іншу особу, саме оглядаючи місце події необхідно звернути увагу на те, чи немає слідів інсценування, чи відповідають сліди на місці події словам потерпілої. Так само треба враховувати, що для зазначеного виду злочинів характерним є те, що найбільше число з'ясування відбувається в основному у вечірній і нічний час. Тому несвоєчасний огляд місця вчинення злочину може призвести до повного або часткового знищення слідів злочину та іншої важливої доказової інформації, а в кінцевому підсумку і вплинути на перебіг самого розслідування. Ось чому, отримавши інформацію про з'ясування незалежно від години доби, слідчо-оперативна група повинна негайно виїхати на місце його вчинення та організувати роботу з огляду місця події.

Під час огляду місця вчинення з'ясування велику роль відіграє така форма висновку, як умовивід за аналогією, оскільки за співвідношенням слів потерпілої особи, огляду місця події та виявлених речових доказів, часу вчинення з'ясування саме умовивід дозволяє припустити можливість здійснення злочину психічно хворою особою, а також чи мало взагалі місце вчинення з'ясування.

Наступним етапом досудового розслідування з'ясування є встановлення можливих свідків та очевидців. Так, у разі вчинення з'ясування в квартирі, під'їзді чи на горіщі житлових будинків оперативному працівнику, отримавши доручення слідчого, необхідно провести поквартирний і подвірний обхід та опитати їх мешканців, а в разі вчинення злочину в парку, скверах та інших малолюдних місцях опитуванню підлягають продавці прилеглих магазинів, особи, які часто проходять зазначеною місцевістю, та особи, котрі мають собак і вигулюють їх у час вчинення злочину. Враховуючи, що останнім часом більшість магазинів, кафе та інші заклади обладнані камерами зовнішнього спостереження, необхідно законним порядком вилучити дані з метою встановлення зовнішності злочинця, шляхом відновлення маршруту потерпілої особи та

осіб, які йшли разом з нею, а також таких, які поводити себе дивно. У випадку, коли потерпіла вказує на конкретну особу, необхідно опитати їхніх спільних друзів та знайомих, установити, чи мала мотив потерпіла обмовити особу, чи не було в них ворожнечі або чи не виказував злочинець раніш свої бажання та наміри щодо потерпілої або інших знайомих.

Згвалтування, вчинені психічно хворими, в більшості випадків мають серійний характер і здебільшого носять маніакальний характер. У практиці чимало випадків, коли такі злочинці стають на шлях серійного вчинення статевих злочинів. Тому з метою виявлення аналогічних злочинів та можливої серійності їх вчинення потрібно негайно розіслати орієнтування по райвідділах ОВС про вчинений злочин із вказаними способом, місцем і часом згвалтування, детальним описом зовнішності та одягу потерпілої і злочинця. Також аналогічні за змістом запити треба надіслати до психоневрологічних, венеричних диспансерів з метою встановлення, чи не перебуває в них на обліку схожа за описом особа або особа, раніш засуджена за подібний за способом вчинення злочин.

Однак, враховуючи тенденцію зростання латентності згвалтувань, необхідно провести роботу щодо виявлення можливих потерпілих. Для цього, із врахуванням становища, оперативні працівники повинні звертатися до лікувальних установ, зокрема в психоневрологічні і венерологічні диспансери, в жіночі консультації. У бесіді з лікарями вони можуть отримати відомості про осіб, які поступають на лікування з різними ушкодженнями статевих та інших органів, у зв'язку з венеричними захворюваннями, а також про малолітніх та неповнолітніх дівчаток, доставлених у лікарню або до сучасних приватних клінік та закладів допомоги жінкам, які постраждали внаслідок згвалтування. Також не зайвим буде звернутися за допомогою до лікаря психіатра, який за обставинами та способом вчинення злочину допоможе скласти психологічний портрет злочинця та розібратися в можливій причині вчинення згвалтувань.

Згідно з проведеним аналізом кримінальних справ серійних гвалтівників та результатів опитування практичних працівників карного розшуку у процесі досудового розслідування згвалтування часто виникає ситуація, коли наявна оперативна інформація про особу можливого злочинця викликає необхідність проведення негласних слідчих дій, результатом яких є підтвердження чи спростування вказаної інформації. На нашу думку, доцільним буде проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як: негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; спостереження за особою в публічно доступних місцях; зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника; обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння ймовірного гвалтівника; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, організація і тактика проведення

яких нормативно закріплена [10]. Результати проведення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій зможуть надати інформацію про те, чи вчиняла конкретна особа даний злочин, попередити за-тримання невинного, а винного допоможуть викрити в найкорот-ші строки.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що виконання конкретних першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування залежить від конкретного випадку, конкретних обставин вчинення злочину. Однак ефективність проведення досудового розслідування кримінальних проваджень щодо зґвалтувань, вчи-нених психічно хворими особами, забезпечується тільки виконан-ням нескладних завдань, а саме:

- проведенням огляду місця події із активуванням уваги на на-явності факторів, які вказують на вчинення зґвалтування саме психічно хворою особою;
- проведенням опитування потерпілої з особливо ретельним ви-вченням опису зовнішності гвалтівника, виразу очей, його фраз та дій;
- постійним проведенням умовиводу за аналогією на основі аналізу всіх відомих обставин вчиненого злочину;
- приділенням особливої уваги роботі з психоневрологічними диспансерами з метою виявлення гвалтівника та попередження серйозності;
- постійним аналізуванням оперативної обстановки на території обслуговування ОВС;
- проведенням регулярної та якісної взаємодії між різними структурними підрозділами ОВС, з іншими державними та гро-мадськими організаціями на основі сучасної та постійно вдоскона-люваної інформаційної бази;
- впровадженням у роботу сучасних методичних рекомендацій, новітніх технологій та удосконалених тактичних прийомів і рішень.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (станом на 1 січня 2008 року). – Х. : СИМ, 2008. – 408 с. 2. Лукаш А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Лукаш Анастасія Сергіївна. – Х., 2007. – 23 с. 3. Евстигнеев И. Р. Организация и тактика предотвращения и раскрытия поло-вых преступлений / И. Р. Евстигнеев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 38 с. 4. Игошин В. Н. Уголовно-процессуальная деятельность по установлению лица, совершившего изнасилование, по данным о его личности : межвуз. сб. науч. тр. / В. Н. Игошин // Проблемы повышения качества уголовно-процессуальной дея-тельности в условиях перестройки. – Ижевск : Удмурт. ун-т, 1989. – С. 105–110. 5. Петина Т. В. Клинические особенности парафилий лиц с психоорганическими расстройствами : автореф. дис. ... канд. мед. наук. : 14.01.06 / Петина Татьяна

Вячеславовна. – М., 1996. – 36 с. **6.** Михно Ю. О. О причинах формирования педерастий у мужчин, совершивших сексуальные преступления / Ю. О. Михно // Проблемы современной сексологии и сексopatологии : материалы науч.-практ. конф. сексopatологов. – М., 1996. – С. 50–51. **7.** Поздняков С. П. Клинические и социальные характеристики лиц с органическим поражением головного мозга, совершивших половые правонарушения / Поздняков С. П., Жданов Ю. П., Бурелов Э. А. // Вопросы диагностики в судебно-психиатрической практике (клинико-катamnестический аспект) : сб. науч. тр. – М. : ВНИИОСП им. В. П. Сербского, 1987. – С. 137–143. **8.** Пономарёва Л.В. Тактические операции в типичных ситуациях расследования изнасилований : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пономарёва Людмила Васильевна. – Саратов, 1997. – 161 с. **9.** Боголюбова Т. Правовая основа борьбы с насилием / Боголюбова Т. // Достижения и находки: кризисные центры России / отв. ред. Т. Ю. Забелина, Е. В. Израеля. – М. : Пресс-Соло, 1999. – С. 157–162. **10.** Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генпрокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації держ. прикордон. служби України, Мінфіна України, Мін'юста України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

Надійшла до редколегії 28.10.2013

Шахова Е. В. Особенности проведения первоочередных следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий подразделениями уголовного розыска в случае совершения изнасилования психически больным лицом

Определено, какие именно следственные (розыскные) и негласные следственные (розыскные) действия проводятся как первоочередные подразделениями уголовного розыска при исполнении поручений следователя в порядке статьи 40 Уголовного процессуального кодекса Украины во время досудебного расследования изнасилования, совершённого психически больным лицом, а также обозначены основные аспекты организации и тактики проведения указанных действий.

Ключевые слова: следственные (розыскные) и негласные следственные (розыскные) оперативно-розыскные мероприятия, изнасилование, личность преступника, психически больная личность, следователь, оперативный работник.

Shakhova K. V. Features of conducting primary investigative (search) and secret investigative (search) actions by criminal search divisions while investigating the rape committed by mentally ill person

Features of conducting primary investigative (search) and secret investigative (search) actions within pretrial investigation of criminal proceedings of rapes committed by mentally ill person are the subject of the research.

Using structural and functional, sociological and statistical methods, conduction of primary investigative (search) and secret investigative (search) actions within pretrial investigation of criminal proceedings of rapes committed by mentally ill person are the subject of the research is researched in the article; their peculiarities are determined.

Special attention of the police deserves rapes committed by mentally ill person that in the most of cases have very serious consequences, lead to a great public echo and are committed as a series. However, considering the adoption of the new Criminal Procedural Code of Ukraine that is in force from April 19, 2012 this stage of pretrial investigation is realized in the form of open and secret investigative (search) actions under the procedural guidance of an investigator.

In the frame of conducted research the author found out which investigative (search) and secret investigative (search) actions are primary and their features while pretrial investigation committed by mentally ill person. The primary actions are questioning the victim, rape scene search, establishing possible witnesses and eyewitnesses, the use of secret cooperation. Efficiency of police counteraction against commitment of rapes by mentally ill people is also researched in the article.

Keywords: investigative (search) actions, secret (search) investigative actions, rape, criminal's personality, mentally ill person, investigator, operative officer.

